

Registro Nr. 2348

LIETUVOS VALSTYBĖS ISTORIJOS ARCHYVAS

FONDAS NR. 162 (SA)

KAUNO ŽEMĖS TEISMAS

КОВЕНСКИЙ ЗЕМСКИЙ СУД

**ŽEMĖS TEISMO TVIRTINAMŲJŲ, EINAMŲJŲ REIKALŲ AKTŲ
IR DEKRETŲ KNYGŲ; TVIRTINAMŲJŲ, EINAMŲJŲ REIKALŲ
AKTŲ IR DEKRETŲ PROTOKOLŲ APYRAŠAS NR. 1**

CHRONOLOGINĖS RIBOS: 1713-1803 m.

LIETUVOS VALSTYBĖS ISTORIJOS ARCHYVAS**PAŽYMA PIE KAUNO ŽEMĖS TEISMO FONDA NR. 162 (SA)**

2007-04-04 Nr. A7-14

Vilnius

I. INFORMACIJA APIE FONDO SUDARYTOJĄ

Žemės teismai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (toliau LDK) atsirado po 1564-1566 m. teisminės-administracinės reformos. 1564 m. Bielsko seimo nutarimai ir 1566 m. priimtas II Lietuvos Statutas sudarė naujo LDK administracinio suskirstymo pagrindus. Pagal šį naują teritorinį padalijimą Kauno pavietas priklausė Trakų vaivadijai. Taip pat į šios vaivadijos sudėtį įėjo Trakų, Gardino ir Upytės pavietai. II Lietuvos Statutas tiksliai padalijo pavietų žemės, pilies ir pakamario teismų kompetenciją.

Bajorijai svarbiausiu tapo žemės teismas. Jo pareigūnus – teisėją, teisėjo pavaduotoją ir raštininką – pavieto seimelyje iš dvylikos kandidatų rinko visi vietos žemvaldžiai, o tvirtino karalius. Kiekvienais metais vyko trys žemės teismo sesijos gudiškai vadinamos *почки*, o lotyniškai *kadencia*. Jos trukdavo tris – šešias savaites. Teismo posėdžiai vykdavo kasdien, išskyrus šventes ir sekmadienius. Žemės teismo nuosprendžiai buvo priimami teisėjui ir jo pavaduotojui kolegialiai pasitarus ir pasiekus abipusį sutarimą¹.

Žemės teismas nagrinėjo bylas susijusias su nuosavybe ir kitais civilinės teisės klausimais: dėl testamentų tvirtinimo ar vykdymo; pirkimo, pardavimo arba keitimo sutarčių; dovanojimo raštų, paskolų, karaliaus privilegijų ir kt. Jis taip pat sprendė bylas dėl įžeidimo žodžiu, grasinimų sunaikinti turtą arba pakenkti sveikatai; dėl pamestų, gaisro sunaikintų dokumentų, tvarkė bajorystės įrodymo klausimus.

Žemės teismo veiklą ir funkcijas detalčiai reglamentavo Lietuvos Statutas. Šio teismo ypatingą svarbą rodė įgaliojimas prižiūrėti pilies teismo veiklą. Vis dėlto žemės teismas buvo žemutinė institucija, todėl jo sprendimus kiekvienas galėjo apskųsti aukštesnėms instancijoms, būtent Vyriausiajam tribunolui arba karaliaus teismui.

Lietuvos Statutas reikalavo, kad žemės teismo pareigūnas nepavestų savo pareigų kam nors kitam². Vienam iš jų susirgus, arba dėl kitos svarbios priežasties negalint atvykti į teismo sesiją, bajorai specialiai tai sesijai išrinkdavo kitą asmenį, turintį tokią pat kvalifikaciją. Svarbų vaidmenį žemės teismo darbe vaidino raštininkas. Jis tvarkė žemės teismo knygas. Jose buvo įrašomi įvairūs teisminiai aktai, taip pat teisminis bylų nagrinėjimas. Į žemės teismo knygas buvo įrašomi ir valstybinės reikšmės dokumentai (seimo pasiuntinių instrukcijos, seimelių nutarimai, karaliaus

¹ Butėnas D. *LDK valstybinių ir visuomeninių institucijų istorijos bruožai XIII-XVIIIa.* - V; 1997, P.49.

² Лаппо И. *Литовскіи Статум 1588 года* – Kaunas, 1938, T.2.

universalai, privilegijos ir kt.). Įrašai žemės teismo knygoje turėjo notarinę galią. Teismo pareigūnams darbe padėdavo vaznys. Jis išnešiodavo šaukimus, atlikdavo įvykio vietas apžiūrą, oficialiai patvirtindavo bylos aplinkybes, dalyvaudavo posėdžiuose ir kt. Už smurtą prieš vaznį, įstatymai numatė griežtas bausmes. Žemės teismo teisėjai ir pareigūnai pastovios algos už savo darbą negavo. Jiems mokėjo pagal Lietuvos Statuto nustatytus įkainius: nuo kiekvienos išnagrinėtos bylos, į knygas įrašyto dokumento ar išduoto jo nuorašo.

Bylos nagrinėjimas žemės teisme baigdavosi nuosprendžio paskelbimu (dekretu). Nuosprendžiai dažniausiai apsiribojo pinigineis bandomis. Jeigu jos nuteistasis nesumokėdavo, privalėjo atsiskaityti savo turtu. Žemės teisme nuteisus kalėjimu arba mirties bausme nuosprendžio vykdymą pavesdavo pilies teismo pareigūnams³. XVI-XVII a. LDK teismų raštvedyboje vartota senoji rusų, o dabar mokslinėje literatūroje vadinama senoji gudų arba LDK kanceliarinė slavų kalba. 1697 m. kaip oficiali teismų kalba įteisinta lenkų kalba.

1792 m. žemės teismai buvo panaikinti; atsirado vadinamieji žemininkų teismai (*ziemiańskie sądy*). 1794-10-30 ir 1797-02-06 caro įsakais žemės teismai vėl atkurti ir įteisinti.⁴ Lietuvoje jie veikė iki 1831 m.

Konkrečiai apie Kauno žemės teismo įkūrimą ir veiklą istorijos šaltiniai teikia labai mažai žinių. Šaltinių trūkumu galima paaiškinti ir tai, kad ši tema lietuvių ir užsienio istoriografijoje beveik nenagrinėta.

1565-1566 m. LDK pavietų ribų nustatymo projektas numatė: „Kauno pilyje pagrindinės teismo knygos turi gulėti. Prie Kauno pavieto turi būti prijungtos šios vėliavos: Darsūniškių, Birštono, Punios ir Stakliškių. Dvi teismo sesijos po dvi savaites turi vykti Kaune, kitos dvi sesijos – Punioje“⁵. Projekte buvo numatytos keturios žemės teismo sesijos per metus. Tačiau 1566 m. įkūrus Kauno žemės teismą ketinimų rengti jo sesijas Punioje buvo atsisakyta. Pagrindine Kauno žemės teismo būstine ir jo knygų saugojimo vieta tapo Kauno pilis. Šios pilies pasirinkimą lėmė tai, kad ji priklausė LDK didžiojo kunigaikščio jurisdikai. Tuo metu didžiąją dalį Kauno miesto teritorijos apėmė magistrato jurisdikcija. Pilyje be žemės teismo veikė taip pat ir Kauno pavieto pilies teismas. Jų darbui buvo pritaikyti keli iš keturių tuo metu buvusių pilies bokštų. Pirmojo sudaryto Kauno žemės teismo nariai buvo teisėjas Mykolas Juškaitis Kulvietis, pateisėjis Martynas Podsentkovskis ir raštininkas Benediktas Ivanovičius.⁶

1601 m. žemės teismo ir jo archyvo reikmėms buvo leista naudotis Kauno pilies bokštu nuo Neries upės pusės. Jį reikėjo sutvarkyti pavieto bajorų lėšomis. 1638 m. žemės teismą su archyvu

³ Avižonis K. *Teisė ir teismai* // Rinktiniai raštai – V; 1994, T.4. P.168.

⁴ Рубинштейн С. *Хронологический указатель указов и правительственных распоряжений по губерниям Западной России, Белоруссии и Малороссии за 240 лет с 1652 по 1892 гг.* - Вильна, 1894, P.398-399.

⁵ Vilimas D. *LDK žemės teismo sistemos formavimasis (1564-1588)* – V; 2006, P.204.

⁶ Vilimas D. ten pat. P.142.

perkėlė į pietrytinį bokštą.⁷ 1655 m. pilį sugriovė į Kauną įsiveržusi rusų kariuomenė. Vėliau ji buvo dalinai atstatyta, joje tebevykdavo žemės teismo posėdžiai. XVIII a. pr. Kauno pilis vėl stipriai nukentėjo nuo švedų ir rusų užpuolimų. Ji tapo netinkama žemės teismo veiklai ir jo knygoms saugoti. XVIII a. patalpos žemės teismo darbui buvo nuomojamos Kauno mieste.

1831 m. caro valdžiai panaikinus Kauno žemės ir pilies teismus, jų bylos perėjo Kauno apskrities teismo žinion.

II. DOKUMENTŲ SUTVARKYMAS

Bendrosios žinios apie fondo dokumentus

1852 m. caro įsaku buvo įsteigtas Vilniaus centrinis senųjų aktų archyvas, kurio direktoriumi tapo Nikita Gorbačevskis. Jame turėjo būti sukaupti visi LDK veikusių įstaigų ir institucijų aktai, surašyti iki 1799 m. Per keletą metų Kauno apskrities teismas perdavė Vilniaus centriniam senųjų aktų archyvui 171 bylą.⁸ Prasidėjo aktyvus ir kruopštaus dokumentų mokslinio-informacinio tvarkymo laikotarpis.

1872 m. pasirodė N. Gorbačevskio sudarytas senųjų aktų archyvo bylų inventorinis apyrašas, pavadintas Katalogu. Kauno žemės teismas, kaip ir kitos LDK įstaigos, N. Gorbačevskio kataloge sudarė atskirą bylų grupę, turinčią 83 vienetus.⁹ Pagal dokumentų pobūdį jos buvo suskirstytos: į aktų, einamųjų reikalų aktų ir dekretų knygas; į aktų, einamųjų reikalų ir dekretų protokolus. Ankstyviausias dokumentas siekė 1566 m., vėlyviausias – 1803 m. Kiekviena byla gavo inventorinį numerį, apibrėžtos jos chronologinės ribos, nurodytas lapų kiekis. N. Gorbačevskio senųjų aktų katalogas, nepaisant jo trūkumų ir neišbaigtumo, plačiai įėjo į mokslinę apyvartą, juo naudojamosi iki šių dienų.

1883 m. Kauno jungtiniame įvairių valstybinių institucijų archyve atsitiktinai buvo aptikta 161 teismų aktų knyga, tame tarpe 16 Kauno žemės teismo knygų. Jos įėjo į papildomą rankraštinių N. Gorbačevskio katalogą.¹⁰

Vilniaus centriniame senųjų aktų archyve didelis dėmesys buvo skiriamas mokslinių-informacinių priemonių kūrimui (rejestrai, vidaus apyrašai, asmenvardžių ir vietovardžių rodyklės), tačiau Kauno žemės teismo knygų šis darbas beveik nepalietė. Tik 1891 m. buvo sudarytas seniausios 1581-1584 m. Kauno žemės teismo aktų knygos dokumentų registras. Jį sudarė 447 įrašai.¹¹ Tai buvo rusų kalba chronologine tvarka surašytas knygoje esančių dokumentų sąrašas.

⁷ Kviklys B. *Mūsų Lietuva. Krašto vietovių istoriniai, geografiniai, etnografiniai bruožai* – V; 1991. T.2. P.251.

⁸ Mienicki R. *Archiwum Akt Dawnych w Wilnie* – Warszawa, 1923, P.48.

⁹ Горбачевский Н. *Каталог древним актовым книгам губерний Виленской, Гродненской, Минской и Ковенской* – Вильна; 1872, P.490-492.

¹⁰ Mienicki R. *Archiwum Akt Dawnych w Wilnie* – Warszawa, 1923, P.54.

¹¹ Mienicki R. ten pat. P.62-63.

Rejestre buvo įrašomi akto data, jo tipas (testamentas, pirkimo-pardavimo aktas, skolos įsipareigojimas ir kt.), o taip pat besibylinėjančių asmenų pavardės.

XX a. vykę pasauliniai karai, įvairios okupacijos, ekonominė suirutė skaudžiai atsiliepė Vilniaus centriniam senųjų aktų archyvui. Jis ne vieną kartą buvo išvežamas į užsienį. Evakuacijų metu nemažai bylų dingo arba atsidūrė kitų šalių archyvuose. Po karo Vilniaus centrinio senųjų aktų archyvo bylos perėjo LTSR centrinio valstybinio archyvo žinion. 1946 m. siekiant įvesti tikslią Lietuvos archyvuose saugomų fondų apskaitą ir kontrolę, buvo gautas TSRS vidaus reikalų ministerijos potvarkis, nurodantis LTSR archyvo valdybai užregistruoti visus tuo metu buvusius archyvų fondus, suteikiant jiems numerius. Vykdam šį potvarkį 1949-1951 m. laikotarpyje buvo sudaryti du fondai: „Kauno žemės teismas“ fondas Nr. 162 (SA) ir „Kauno pilies teismas“ fondas Nr. 163 (SA).

1957 m. sausio 1 d. buvo įsteigtas LTSR centrinis valstybinis istorijos archyvas, kuriam iš centrinio archyvo buvo perduoti Senųjų aktų, tame tarpe ir Kauno žemės ir pilies teismų, fondai. 1976-1978, 1983 m. Lietuvos centriniame valstybiniame istorijos archyve buvo atliktas Kauno žemės teismo fondo Nr. 162 (SA) bylų kiekio ir fizinės būklės patikrinimas ir paieška. Patikrinimas parodė, kad pagal N. Gorbačevskio katalogą Nr. 13755-13837 faktiškai yra 44, apyraše Nr. 2 – 19, apyraše Nr. 3 -16 bylų. Išaiškėjo, kad pagal N. Gorbačevskio katalogą trūksta 39 bylų.

Pravestos paieškos metu buvo nustatyta, kad 31 byla saugomos Vilniaus universiteto (VU) bibliotekos rankraščių skyriuje (fondas Nr. 7 "LDK teismai"). Tai bylos Gor. Nr. 13755-13759, 13761-13763, 13765-13767, 13769-13771, 13773, 13775, 13776, 13778-13783, 13785-13788, 13790, 13791, 13816, 13817. Likusios 8 bylos Gor. Nr. 13760, 13764, 13768, 13772, 13777, 13784, 13789 buvo išbrauktos iš archyvo apskaitos (1983-09-30 nurašymo aktas Nr.1).

2007 m. Kauno žemės teismo fondo Nr. 162 apyrašas Nr. 3 buvo panaikintas ir prijungtas prie apyrašo Nr. 1. Fonde Nr. 162 yra du apyrašai. Apyraše Nr. 1 yra 60, apyraše Nr. 2 – 19 apskaitos vienetų.

Kauno žemės teismo fondas Nr. 162 (SA) ateityje bus toliau tyrinėjamas ir tobulinamas, sudarant smulkias vietovardžių, asmenvardžių ir temines-dalykines rodykles.

Iš viso Kauno žemės teismo fonde Nr. 162 (SA) yra 79 apskaitos vienetai, kurių chronologinės ribos 1608-1829 m.

Žemės teismo tvirtinamųjų, einamųjų reikalų aktų ir dekretų knygu; tvirtinamųjų, einamųjų reikalų aktų ir dekretų protokolų apyrašas Nr. 1.

Naujos Senųjų aktų tvarkymo ir tobulinimo tendencijos, N. Gorbačevskio kataloge esančios klaidos ir trūkumai sistematizacijos ir fondavimo atžvilgiu, privertė vėl imtis naujo senų dokumentų tyrinėjimo ir tvarkymo. Pirmas etapas – tai LDK įstaigų fondų atskirų apyrašų kūrimas. Sudarant Kauno žemės teismo fondo Nr. 162 (SA) apyrašą Nr. 1 buvo atlikti darbai:

- 1) bylų kiekio, fizinės būklės ir tikslios apskaitos įvedimas;
- 2) fondavimas;
- 3) tikslių dokumentų chronologinių ribų nustatymas;
- 4) bylų antraščių lietuvių-rusų kalbomis sudarymas;
- 5) naujas bylų šifravimas.

Atlikus Kauno žemės teismo bylų inventorizaciją nustatyta, kad pirmame apyraše įrašyti 44 apskaitos vienetai. Kiekviena byla naujai sudarytame apyraše gavo naują inventorinį numerį, tačiau šalia paliktas ir senas N. Gorbačevskio katalogo šifras.

Kauno žemės teismo fondo Nr. 162 (SA) apyrašo Nr. 1 knygas sąlyginai galima suskirstyti pagal dokumentų pobūdį. Tai tvirtinamųjų, einamųjų reikalų aktų ir dekretų knygos; tvirtinamųjų, einamųjų reikalų aktų ir dekretų protokolai. Dokumentų chronologinės ribos 1713-1803 m. Visos XVI-XVII a. Kauno žemės teismo tvirtinamųjų aktų knygos saugomos Vilniaus universiteto bibliotekos rankraščių skyriuje, o seniausia fondo Nr. 162 apyrašo Nr. 1 yra 1713 m. tvirtinamųjų, einamųjų reikalų aktų ir dekretų knyga.

Tvirtinamųjų aktų knygas sudaro įvairaus tipo nuosavybės aktai: testamentai, pirkimo-pardavimo arba keitimo sutartys; dovanojimo raštai, paskolos ir kt. Didelę vertę turi išlikę testamentai, kurie atskleidžia bajorų socialinio-ekonominio išsivystymo ir teisinės kultūros lygį.

Tvarkant fondo Nr. 162 (SA) apyrašo Nr. 1 bylas nefondinių bylų nerasta. Beveik visi XVIII a. dokumentai parašyti lenkų kalba. Taip pat yra pavienių aktų parašytų lotynų ir rusų kalba. Tvarkant pirmą apyrašą sudarytos naujos bylų antraštės lietuvių-rusų kalbomis, taip pat tiksliau nustatytos jų chronologinės ribos ir lapų kiekis.

2000 m. spalio 27 d. buvo priimtas archyvo metodinės komisijos nutarimas, numatantis Senųjų aktų fondų trečių apyrašų panaikinimą. Todėl sudarant Kauno žemės teismo fondo Nr. 162 (SA) apyrašą Nr. 1 buvo būtina aprašyti apyrašo Nr. 3 bylas. Apyraše Nr. 3 įrašyti 16 apskaitos vienetų. Tai bylos iš papildomo rankraščinio N. Gorbačevskio katalogo. Jas sudaro XVIII a. dekretų knygos, tvirtinamųjų, einamųjų reikalų aktų ir dekretų protokolai. Ypatingai svarbios yra dvi bylos (Gor. Nr. 18655-18656). Tai XVIII a. pab. sudaryti ir lenkų kalba surašyti XVI-XVIII a. Kauno žemės teismo aktų knygų vidaus apyrašai. Apyraše Nr. 3 nefondinių bylų nerasta. Laikantis

priimtos nuostatos dėl Senųjų aktų fondų trečių apyrašų laipsniško likvidavimo Kauno žemės teismo fondo Nr. 162 (SA) apyrašas Nr. 3 buvo panaikintas, o jame įrašytus 16 apskaitos vienetų nutarta prijungti prie Kauno žemės teismo fondo Nr. 162 (SA) apyrašo Nr. 1. Dėl to pasikeitė fondo Nr.162 (SA) apyrašo Nr.1 apskaitos duomenys.

Iš viso fondo Nr. 162 (SA) žemės teismo knygų nuolatinio saugojimo apyraše Nr. 1 įrašyti 60 apskaitos vienetų, kurių chronologinės ribos 1713-1803 m.

Senųjų aktų skyriaus
vyriausiasis paleografas

Aleksandr Baniusevič

ŠALTINIAI

1. Lietuvos centrinio valstybinio istorijos archyvo fondų žinynas / red. D. Butėnas – Vilnius, 1990, P. 18 – 32.
2. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kasdienis gyvenimas. Lietuvos istorijos skaitinių chrestomatija/ sud. A. Baliulis ir E. Meilus – Vilnius, 2001.
3. Горбачевский Н. Каталог древним актовым книгам губерний Виленской, Гродненской, Минской и Ковенской – Вильна, 1872. P. 490-492.
4. Лаппо И. Литовский Статут 1588 года – Kaunas, 1938, T.2.
5. Рубинштейн С. Хронологический указатель указов и правительственных распоряжений по губерниям Западной России, Белоруссии и Малороссии за 240 лет, с 1652 по 1892 гг.- Вильна, 1894.

LITERATŪRA

6. Avižonis K. Teisė ir teismai // Rinktiniai raštai – Vilnius, 1994. T. 4.
7. Butėnas D. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybinių ir visuomeninių institucijų istorijos bruožai XIII-XVIIIa. – Vilnius, 1997.
8. Mienicki R. Archiwum akt dawnych w Wilnie – Warszawa, 1923.
9. Kviklys B. Mūsų Lietuva. Krašto vietovių istoriniai, geografiniai, etnografiniai bruožai – Vilnius, 1991. T.2. P.250-256.
10. Korowicki A. Proces cywilny litewski – Wilno, 1826.
11. Vansevičius S. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybiniai teisiniai institutai pagal 1529, 1566 ir 1588 m. Lietuvos statutus – Vilnius, 1981.
12. Vilimas D. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemės teismo sistemos formavimasis (1564-1588) – Vilnius, 2005.
13. Vilimas D. LDK pavietų žemės teismų pareigūnai 1566-1588 m. (Pirmoji pavietų bajoriškujų juristų karta) // *Lituanistica*, Nr.4, 2002, P.3-27.
14. Vilimas D. Dėl pirmojo LDK pareigūnų sąrašo // *Lietuvos istorijos metraštis*. 2000 metai, Vilnius, 2001, P.55-72.
15. Гуковский К.П. Краткий исторический очерк Ковенской губернии – Ковна, 1889.

ŽODYNAI

16. Lietuvos TSR administracinio-teritorinio padalijimo žinynas – V; 1976, D.2
17. Słownik geograficzny królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich – Warszawa, 1883, T. IV. P.522-533.
18. Горбачевский Н. Словарь древнего актового языка Северозападного края и Царства Польского – Вильна, 1874.
19. Ручной словарь или краткое содержание Польских и Литовских законов – Санкт-Петербург, 1810.

ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ИСТОРИЧЕСКИЙ АРХИВ ЛИТВЫ**ФОНДОВАЯ СПРАВКА КОВЕНСКОГО ЗЕМСКОГО СУДА****2007-04-04****Вильнюс****I. ИНФОРМАЦИЯ О ФОНДООБРАЗОВАТЕЛЕ**

Земские суды в Великом Княжестве Литовском (далее ВКЛ) появились после судебно-административной реформы, проведенной в 1564-1566 гг. Решения Бельского сейма с 1564 г. и Литовский Статут 1566 г. создали основу нового административно-территориального деления ВКЛ, согласно которому Ковенский повет вошел в состав Трокского воеводства. В Трокское воеводство также вошли Гродненский, Упитский и Трокский поветы. Литовский Статут 1566 г. точно разделил компетенцию поветовых земского, гродского и подкоморского судов и юридически обосновал судебную реформу.

Земский суд для шляхты стал главным учреждением. В состав этого суда входили судья, его помощник и писарь. Они выбирались местными землевладельцами на сеймике из числа двенадцати кандидатов, после чего их утверждал король. Каждый год проходили три судебных сессии, которые на старобелорусском языке назывались *рочками* или на латинском языке *каденциями*. Они длились от трёх до шести недель. Судебные решения принимались в совещательном порядке.

Земские суды рассматривали гражданские дела о подтверждении духовных завещаний, актов купли-продажи, дарственных записей, долговых обязательств, королевских привилегий и др. Они также решали дела о нанесении обид, угрозах уничтожить имущество и повредить здоровье, об утерянных, сгоревших документах, об подтверждении дворянского происхождения.

Деятельность и функции земского суда детально регламентировал Литовский Статут. Это был суд низшей инстанции, решения которого каждый мог обжаловать в Главном Литовском трибунале или королевском суде. Особое положение земского суда подчёркивало только его право присматривать за деятельностью гродского суда.

Согласно статьям Литовского Статута земскому судье запрещалось передавать кому-либо свои полномочия. В случае болезни на время его отсутствия дворяне специально выбирали другое должностное лицо, имевшее такую же квалификацию. Очень важной в работе земского суда являлась должность писаря. Писарь ведал земскими книгами, в которые вписывал разные юридические акты. В эти книги вписывались и документы государственного значения (инструкции послам на сейм, решения сеймиков, королевские универсалы, привилегии и пр). Внесённые в земские книги записи приравнивались актам,

имевшим нотариальную силу. Судьям в их деятельности помогал возный. Он вручал вызовы в суд, проводил осмотр места преступления, официально подтверждал обстоятельства дела, участвовал в судебных заседаниях и пр. За насилие против возного законом были предусмотрены строгие наказания. Судьи и другие должностные лица земского суда за свою работу постоянного жалования не получали. Им платили по расценкам, установленным в Литовском Статуте: от каждого решенного дела, от каждого вписанного документа и выданной выписи.

Рассмотрение каждого дела заканчивалось вынесением судебного решения (декрета). Приговоры чаще всего предусматривали денежные штрафы. Осужденный, неуплативший штраф, отчитывался своим имуществом. В случаях вынесения земским судом наказания в виде смертной казни или тюремного заключения, исполнение приговора поручалось должностным лицам гродского суда. В XVI-XVII вв. в судебном делопроизводстве употреблялся древнерусский или старобелорусский язык, в литовской научной литературе ещё называемый славянским канцелярским языком ВКЛ. В 1697 г. в судах был узаконен польский язык.

В 1792 г. земские суды были упразднены, а их функции переданы землянским судам. Согласно царским указам с 30 октября 1794 г. и 6 февраля 1797 г. земские суды опять восстановлены и узаконены. В Литве они действовали до 1831 г.

В исторических источниках конкретных данных об учреждении и деятельности Ковенского земского суда найдено очень мало. Недостатком источников можно объяснить тот факт, что и в литовской и в зарубежной историографии эта тема почти не исследована. В проекте установления границ поветов ВКЛ с 1565-1566 гг. было предусмотрено: “Ковно замок; там тые книги головные мають лежати. До Ковна мають быти прилучоны хоругви: Дорсунишская, Бирштаньская, Пуни, Стоклишьская. Роки одны мають быти в Ковне, другие в Пуняхъ; и такой порадок маеть быти на рокохъ – то есть одны две недели судити мають в Ковне, другие две недели в Пуняхъ, а роки мають быти четверы до году.”

Этот проект в 1566 г., когда был учрежден Ковенский земский суд был частично изменён: решено судебные сессии в Пуне не проводить, а их число сократить с четырёх до трёх в году. Главным местом для проведения заседаний и хранения книг Ковенского земского суда стал ковенский замок. Замок был выбран потому, что он принадлежал юрисдикции великого князя ВКЛ, а в то время почти всё Ковно находилось в юрисдикции городского магистрата. В замке кроме земского заседал и Ковенский гродский суд. Для работы этих судов были приспособлены две из четырёх башен ковенского замка. Первыми членами Ковенского земского суда были судья Михал Юшкойць Кулвецъ, его помощник Марцин Подсентковский и писарь Бенедикт Иванович.

В 1601 г. указом сейма Ковенскому земскому суду и его архиву была отведена башня замка со стороны реки Нерис, которую надо было отремонтировать за средства местной шляхты. В 1638 г. земский суд с архивом переместился в юговосточную башню ковенского замка. В 1655 г. замок был разрушен занявшими Ковно русскими войсками. Позднее он был частично восстановлен и в нём опять заседал земский суд. В начале XVIII в. ковенский замок сильно пострадал от нашествий шведских и русских войск. Он стал не пригоден для деятельности Ковенского земского суда и хранения его книг. Для нужд суда были арендованы помещения в г. Ковно.

В 1831 г. царская власть упразднила Ковенский земский и городский суды. Их дела перешли в ведение Ковенского уездного суда.

II. СОЗДАНИЕ ФОНДА И ЕГО СТРУКТУРА

Сведения о фонде

В 1852 г. царским указом был учрежден Виленский центральный архив древних актов, директором которого назначен Никита Горбачевский. В нём должны были быть собраны все документы учреждений ВКЛ, составленные до 1799 г. В течении нескольких лет Ковенский уездный суд передал Виленскому центральному архиву древних актов 171 дело. С этого времени началась активная научно-техническая обработка документов и создание информационного аппарата.

В 1872 г. Н. Горбачевским была издана опись-каталог дел, находящихся в Виленском центральном архиве древних актов. Ковенский земский суд, как и другие учреждения ВКЛ, в каталоге проходил как отдельная группа дел, имевший 83 единицы. По виду документов они были распределены: на актовые, поточные и декретовые книги; на актовые, поточные и декретовые протоколы. Самым древним являлся документ с 1566 г., самой поздним с 1803 г. Каждое дело получило инвентарный номер, были указаны хронологические рамки документов и количество листов. Каталог Н. Горбачевского, несмотря на его недостатки, широко вошел в научный оборот.

В 1883 г. в Ковенском объединенном архиве государственных учреждений случайно были обнаружены 161 судебная книга, в числе которых 16 принадлежали Ковенскому земскому суду. Они вошли в дополнительный рукописный каталог Н. Горбачевского.

Хотя в Виленском центральном архиве древних актов большое внимание уделялось созданию реестров, внутренних описей, именных и географических указателей, книг Ковенского земского суда эта работа почти не коснулась. Только в 1891 г. была составлена внутренняя опись к актовой книге Ковенского земского суда за 1581-1584 гг. Она состояла из

записей 447 актов (документов). В опись вносилась дата документа, его вид (завещание, акт купли-продажи, долговое обязательство и пр.), а также фамилии истца и ответчика.

В XX в. прошедшие мировые войны, оккупации, экономическая разруха болезненно отразилась на судьбе Виленского центрального архива древних актов. Он несколько раз был вывезен за границу. Во время эвакуаций немало дел потерялось или оказалось в архивах соседних государств.

После войны дела Виленского центрального архива древних актов перешли в ведение центрального государственного архива Лит.ССР. В 1946 г. Архивное управление Лит.ССР получило указание Главного Архивного управления при МВД СССР о взятии всех архивных фондов на учёт и присвоении им номеров. Выполняя это указание в 1949-1951 гг. фонду „Ковенский земский суд“ был присвоен № 162, а фонду „Ковенский гродский суд“ № 163.

1 января 1957 г. был учрежден центральный государственный исторический архив Лит.ССР, в который из центрального государственного архива были переданы Древние акты, в том числе и фонды „Ковенский земский суд“ и „Ковенский гродский суд“.

В 1976-1978, 1983 гг. в центральном государственном историческом архиве Литвы была проведена проверка наличия и состояния дел фонда № 162 „Ковенский земский суд“. В результате проверки установлено, что по каталогу Н. Горбачевского оказалось в наличии 44, по описи № 2 – 19, по описи № 3 – 16 дел. Выяснилось, что по каталогу Н. Горбачевского отсутствуют 39 дел.

В процессе проведения розыска было установлено, что 31 отсутствующее дело хранится в рукописном отделе библиотеки Вильнюсского университета (фонд № 7 „Суды ВКЛ“). Это дела Гор. № 13755-13759, 13761-13763, 13765-13767, 13769-13771, 13773, 13775, 13776, 13778-13783, 13785-13788, 13790, 13791, 13816, 13817. Розыск 8 отсутствующих дел Гор. № 13760, 13764, 13768, 13772, 13777, 13784, 13789 не дал положительных результатов, потому они были сняты с учёта архива (акт № 1 от 1983-09-30).

В 2007 г. при усовершенствовании фонда № 162 „Ковенский земский суд“ опись № 3 была ликвидирована, а её дела присоединены к описи № 1. Фонд № 162 имеет две описи. По описи № 1 имеется в наличии 60, а по описи № 2 – 19 единиц хранения.

В будущем будет проводиться работа по дальнейшему усовершенствованию фонда № 162 „Ковенский земский суд“, которое предусматривает создание подробных географического, именного и тематическо-предметного указателей.

Итого в фонде № 162 „Ковенский земский суд“ имеется 79 единиц хранения, хронологические рамки которых 1608-1829 гг.

Первая опись фонда № 162 „Ковенский земский суд“

Новые тенденции научной обработки документов, незавершенность и недостатки каталога Н. Горбачевского с точки зрения фондирования и систематизации явились стимулом для новых исследований и усовершенствования Древних актов. Первым этапом этой работы было создание отдельных описей к фондам учреждений ВКЛ.

При составлении описи № 1 фонда № 162 „Ковенский земский суд“ проведены следующие работы:

1. проверка наличия и физического состояния дел, ведение точного фактического учёта древних актов;
2. фондирование;
3. уточнение хронологических рамок документов;
4. составление заголовков дел на литовском и русском языках;
5. перешифровка дел.

В результате проверки установлено, что в описи № 1 фонда № 162 „Ковенский земский суд“ имеется в наличии 44 единицы хранения. Все дела в новосоставленной описи получили новые инвентарные номера. Рядом оставлены и старые шифры каталога Н. Горбачевского потому, что они широко вошли в научный оборот.

Дела описи № 1 фонда № 162 по виду документов условно можно разделить: на актовые крепостные, поточные и декретовые книги; на актовые крепостные, поточные декретовые протоколы. Крайние даты документов 1713-1803 гг. Все актовые крепостные книги Ковенского земского суда с XVI-XVII вв. хранятся в рукописном отделе библиотеки Вильнюсского университета. Самая древняя книга в архивной описи № 1 - это актовая крепостная, поточная и декретовая книга за 1713 г.

В актовые крепостные книги вносились разного типа документы: завещания, акты купли-продажи, долговые обязательства, дарственные записи и пр. Особенно большую ценность представляют многочисленные завещания. Они показывают социально-экономическое развитие литовских дворян и уровень их правовой культуры.

Во время фондирования дел описи № 1 фонда № 162 нефондовых дел не обнаружено. Большинство документов с XVIII в. написаны на польском языке. Намного реже встречаются акты написанные на латинском и русском языках. При создании описи № 1 фонда № 162 также составлены новые заголовки дел на литовском и русском языках, точнее указаны хронологические рамки документов и количество листов.

27 октября 2000 г. было принято решение архивной методической комиссии о ликвидации третьих описей фондов Древних актов. Поэтому, при составлении описи № 1 фонда № 162 было обязательно описание дел, принадлежавших описи № 3.

По описи № 3 учтены 16 единиц хранения. Она состоит из дел дополнительного рукописного каталога Н. Горбачевского. По виду документов это декретовые книги, актовые крепостные, поточные и декретовые протоколы. Особенную ценность представляют два дела Гор. № 18655-18656. Это в конце XVIII в. на польском языке составленные описи документов к актовым крепостным книгам Ковенского земского суда за XVI-XVIII вв.

Во время фондирования дел описи № 3 фонда № 162 нефондовых дел не обнаружено. Опись № 3 фонда № 162 ликвидирована, а её 16 единиц хранения присоединены к описи № 1. В итоге изменились учетные данные описи № 1 фонда № 162.

Всего в описи № 1 фонда № 162 „Ковенский земский суд“ имеется 60 единиц хранения, хронологические рамки которых 1713-1803 гг.

Отдел Древних актов

Старший палеограф

Александр Банюсевич